

heid van den directeur jegens de aandeelhouders te hebben geschetst.

Den thans nog beschikbaren tijd wil ik wijden aan de aansprakelijkheid jegens de crediteuren. Hier moet wel onderscheiden worden tusschen onrechtmatige handelingen, dus daden in strijd met de wet, statutaire voorschriften of een uitdrukkelijke opdracht (overschrijding van bevoegdheid) en daden van slecht beleid. Een crediteur zal nooit een vordering kunnen doen gelden tegen den directeur eener N.V. op grond van slecht beleid. Dit is een risico, dat iedere crediteur loopt: dat hij een schuldenaar heeft, die eigen zaken slecht behartigt. Daartegen moet hij met andere middelen opkomen, nl. door het weigeren van verder crediet e.d.; rechtsmiddelen ontbreken hier. Wanneer het echter onrechtmatige of onbevoegde handelingen betreft, dan zal bij de ruime opvatting van het begrip „onrechtmatige daad”, zooals die thans wordt gehuldigd, ook de crediteur, naar ik geloof, wel kans van slagen hebben, indien hij op dezen grond een vordering tegen de N.V. indient. Men denke aan de winstuitkeering. Indien winst wordt uitgekeerd, terwijl de directie weet, dat er geen winst is gemaakt, of minder winst dan uitgekeerd wordt, dan kunnen de crediteuren daardoor belangrijk worden benadeeld. In dat geval heeft de crediteur een vordering wegens onrechtmatige daad tegen de directieuren.

Ik heb hiermede de mij gestelde taak volbracht; ik heb de aansprakelijkheid van den directeur, het ziekteverschijnsel in het bedrijfsleven, behandeld. Indien hier directieuren van N. V. aanwezig zijn, zullen deze wellicht angstig zijn geworden voor alle gevaren, dit uit deze aansprakelijkheid voortvloeien. In dat geval raad ik hen aan, nog eens het boekje van Jerome K. Jerome na te lezen, getiteld: „Three men in a boat”. Een jongmensch, dat in de medicijnen studeert, huivert, bij de bestudeering der ziekten, telkens voor de gevaren, die hij loopt en beeldt zich in, iedere bestudeerde ziekte ook zelf te hebben met uitzondering slechts van de housemaid-knee. Even dwaas als deze angst was, even onjuist is de vrees voor aansprakelijkheid in een goed georganiseerd bedrijf. Wettelijke aansprakelijkheid zal daar steeds een repressieve maatregel blijven, dien men liever achterwege zal laten. Ook hier moet de bloei der N.V. niet in de eerste plaats van wettelijke maatregelen komen, maar uit het bedrijfsleven zelf. De accountantsdienst kan veel meer uitrichten om te voorkomen, dat iemand aansprakelijk gesteld moet worden, dan wettelijke maatregelen kunnen achterhalen. Ook hier geldt het: „gouverner c'est prévoir.”

(Applaus).

(Wordt vervolgd.)

MARXISTISCHE EN „BURGERLIJKE” WAARDEVERKLARING

Naar aanleiding van de „Marxistische beschouwingen, I, een bundel herdrukken van R. Kuyper”

II.

Ook Ricardo, Principles, ch. I „on value” interpreteert Smith op deze wijze. Na „value in use” en „utility” als synoniemen te hebben gebedzigt, zegt hij: „If a commodity were in no way useful, in other words, if it could in no way contribute to our gratification, it would be destitute of exchangeable value”. Doordien Smith echter zich niet afvroeg, wat een concrete eenheid beteekent voor de welvaart van het economisch subject en doordien hij dus het begrip „afhan-

kelijke behoefte” niet kende, waarbij hem zou gebleken zijn, dat de „value in use” van een liter water in gewone omstandigheden even gering is als de „value in use” van de totale hoeveelheid groot, wist hij met het begrip niets te beginnen; daardoor werd de „value in use” de passieve figurant, waarover v. Böhm het heeft, en daardoor alleen werd Smith verhinderd de voorlooper te zijn, waarvoor de heer Kuyper hem aanziet.¹⁾ Interpreteer ik overigens den heer Kuyper verkeerd, wanneer ik meen, dat hij zijn houding tegenover Smith’ „value in use” op geheel dezelfde wijze bepaalt als v. Böhm? Hij spreekt van een „subjectivistischen opzet”, v. Böhm van een „onvolkomenen Vertreter” der subjectieve waarde. En zie ik goed, dan neemt ook de heer Kuyper eenige regels verder weer ongeveer alles van dat subjectivisme terug. Ik doel op deze woorden op blz. 149: „Aan de gebruikswaarde, die bij hem synoniem is met *soortnuttigheid*,²⁾ schenkt hij (Smith) geen verdere aandacht”. Een opzet nu, waaraan geen aandacht geschonken wordt, houdt op opzet te zijn. Dat de heer Kuyper de „value in use” als soortnuttigheid, dus subjectief, interpreteert, dekt zich geheel met mijn opvatting. Wat hij overigens meent met „objectieve gebruikswaarde” in tegenstelling tot de „subjectieve waarde”, welke splitsing de moderne burgerlijke economie zou hebben gemaakt, is niet zeer duidelijk. Wanneer de geachte schrijver zou bedoelen de objectieve geschiktheid van een goed om bepaalde behoeften te bevredigen, dan leert de moderne waardeleer — en in zoover is zij stellig psychologisch en uitermate subjectief — dat het voor het waardeverschijnsel in zijn genetica niet aankomt op objectieve bruikbaarheid, doch alleen op de (al dan niet juiste) meening van het economisch subject dienaangaande. Zoo gingen b.v. de Broekhuys’ obligaties er bij tallozen in, ondanks de geringe objectieve gebruikswaarde, alleen omdat de speelzucht van het publiek de kansen flatteerde. Voor het even scherper toeziend oog was de kloof tusschen de objectieve bruikbaarheid en den prijs opvallend, doch de *werkelijke* kans had dan ook met dien prijs minder te maken dan hetgeen het publiek critiekloos daarvan dacht. Op het laatste alleen komt het aan.

Nog een slot-opmerking, alvorens ik van de waardeleer van Smith afstap. De heer Kuyper meent (blz. 151), dat „Smith den arbeid niet als waardebron, maar als waaremaat heeft bedoeld en wel in dien zin, dat ook de ruilwaarden, die volgens Smith niet causaal tot arbeidsquanta terug te brengen zijn (zooals de grondrente en de profijt) toch in de ruilwaarde van een bepaald arbeidsquantum kunnen worden *uitgedrukt*.” Smith zou op het standpunt staan der vraag- en aanbodtheorie. Nu is het moeilijk over de bedoeling van Smith te discussieren, vooral omdat men, gelijk van pionierswerk niet anders te verwachten is, telkens in de „Wealth of Nations” op duisterheden en tegenstrijdige uitspraken stuit. De heer Kuyper heeft zeker groot gelijk, wanneer hij wijst op het hemelsbreed verschil, dat ligt tusschen de meening, dat arbeidsquanta de ruilwaardeverhoudingen bepalen dan wel dat die quanta de van elders ontstane ruilverhouding slechts *meten*. En er zijn ongetwijfeld

¹⁾ Vgl. mijn uiteenzetting op dit punt in mijn bespreking van „de Grondslagen” van prof. dr. C. A. Verrijn Stuart, Economist 1920, blz. 711/712.

²⁾ Cursiveering van mij.

tal van plaatsen, waaruit blijkt, dat Smith nadruk legt op het waardenetend karakter van het arbeidsquantum. Maar daarmee is niet beslist, dat Smith den arbeid als waardebron heeft uitgebannen.¹⁾ Want die beide functies zijn niet incompatibel. En nu blijkt al dadelijk uit het begin van hoofdstuk VI van boek I, dat Smith den dubbelen arbeid, dien het dooden van een bever boven het dooden van een hert „kost”, als *oorzaak* stelt van de dubbele waarde van den bever. In die „early and rude state of society” is het arbeidsquantum veel meer dan passieve maat van een uit andere bron ontstane waarde. Want waar komt die hogere beverwaarde anders vandaan dan uit het *grooter arbeidsquantum*, dat *deze* jacht vereischt? Het arbeidsquantum meet hier de waarde doordat het die waarde schept. Ik geloof niet, dat dit kan worden bestreden. Dat Smith *princiep*el den arbeid als de waardebron heeft gezien, toont b.v. ook zeer duidelijk de aanhef van het 8e hoofdstuk aan, dat handelt „Of the wages of labour”. Hij begint hier weer met den „original state of things”, en zegt dan o.a.: „Had this state continued, the wages of labour would have augmented with all those improvements in its productive powers, to which the division of labour gives occasion. All things would gradually have become cheaper. They would have been produced by a smaller quantity of labour; and as the commodities produced by equal quantities of labour would naturally in this state of things be exchanged for one another, they would have been purchased like wise with the produce of a smaller quantity.” Hier blijkt ook weer duidelijk, dat de mindere arbeid per eenheid product, dit laatste *goedkoop*er maakt, daling in ruilwaarde *determineert*. Wanneer nu Smith b.v. zegt met betrekking tot de „grondrente”: „The rent of land, therefore, considered as the price paid for the use of the land, naturally a monopoly price”, dan laat hij ongetwijfeld het arbeidswaarde beginsel varen, zonder dat voldoende duidelijk wordt, uit welke bron voortaan dan wel waarde ontstaat. Het blijft een raadsel, waarom privaats- grond- en dito kapitaalbezit aan de heerschappij der arbeidswaardewet een eind zou maken. Wanneer „rent” en „profit” zijn een „deduction” toegepast op arbeidsloon, wanneer dus de arbeider voortaan niet het volle arbeidsproduct als loon ontvangt, dan is dit toch alleen mogelijk, zoo ook nu, in die meer ontwikkelde maatschappij, het arbeidsquantum de waarde blijft geven. Dit laatste bepaalt dan niet langer de waarde van den *arbeid*, doch nog steeds de (hogere) waarde van het *arbeidsproduct*. Ware Smith consequent geweest, dan zou niet Marx, doch hij de grondlegger zijn geworden van de meerwaardetheorie. Het is bekend, dat op tal van andere plaatsen Smith den profit als een *factor* van prijsvorming *naast* de loonen beschouwt, waardoor de aftrek ten koste van het loon wordt prijsgegeven en de rente wordt voorgesteld een druk te leggen op de consumenten, terwijl hij de pachtwaarde aanziet voor een *gevolg* van den loop der productenprijzen. Aan deze laatste gedachte knoopt Ricardo zijn pachtleer vast. De bedoelde passage is voor de weifelingen van Smith te karakteristiek, dan dat ik haar niet even zou overnemen: „It is because high or low wages and profit must be paid, in order to bring a particular commodity to market, that its price is high or low. But it is because its price is high or low; a great deal more, or very little more, or no more, than what is sufficient to pay those wages and profit, that it affords a high rent, or a low rent, or no rent at all.” Wij zitten hier midden in de productiekostenleer van Smith, die zich met zijn arbeidswaardeleer niet dekt. En dat Smith deze

laatste geenszins heeft willen beperken tot een primitieve maatschappij bewijzen juist die plaatsen uit zijn standaardwerk, waar hij, heel anders, kapitaalwinst en pachtwaarde als een aftrek ziet van het natuurlijke, door het arbeidsquantum gedicteerde loon. Het is verwonderlijk, dat hij hier voor de „landlords” het bittere woord over heeft, dat zij „like all other men, love to reap where they never sowed”, terwijl in het hoofdstuk „on the rent of land” diezelfde landlords alleen maar profiteeren van prijzen der landbouwproducten, die geheel buiten hun invloed tot stand gekomen zijn. Immers hier heet het: High or low wages and profit, are the causes of high or low price; high or low rent is the affect of it”. Kan men iemand, wien bloot passief *rijkdommen in den schoot worden geworpen*, verwijten dat hij graag oogst waar hij niet zaaide?! Zulk een verwijt past alleen bij de aftrek-opvatting, welke op grond van de arbeidswaardewet de inkomstenverdeling critiseert.

Dat Ricardo in tegenstelling tot Smith zoozeer tot objectivistische beschouwingen geneigd bleek, is ook niet heelemaal juist. Ik had reeds gelegenheid er op te wijzen, hoe hij de nuttigheid in direct verband brengt met de behoeftebevrediging (gratification), en hoe hij ruilwaarde van een zaak zonder die nuttigheid onbestaanbaar acht „however scarce it might be, or what ever quantity of labour might be necessary to procure it”. Vooral dit laatste is m.i. beslissend voor de vraag, of bij Ricardo arbeid de bron van waarde is, anders gezegd: of hij hem *het beginsel* der waarde tot arbeid wordt teruggeleid. De *hoogte der waarde* is iets anders. Wanneer het waardeprincipe mir nichts dir nichts in het arbeidsquantum gelegen was, hoe had Ricardo dan het geciteerde kunnen neerschrijven? Ik behoef echter niet te herhalen, dat uit deze vooronderstelde nuttigheid Ricardo al evenmin als Smith het „nut” heeft kunnen halen, dat hem tot voorlooper van de moderne waardeleer zou hebben kunnen maken. In een noot zegt de heer Kuyper wel: „De nuttigheid is volgens Ricardo wel een voorwaarde van de ruilwaarde, maar bepaalt haar niet.” Doch ik wil vragen, wat het verschil is tusschen (noodzakelijke) voorwaarde en oorzaak? Zegt men, dat, zoo de voorwaarde vervuld is, nog niet het optreden van het verschijnsel gewaarborgd is, dan mag men de aanvullende factoren in hun vereeniging met de „voorwaarde” zoowel een complex van voorwaarden als van oorzaken zien. Dat loopt uit op een woordenstrijd, en het *moet* wel daarop uitloopen, omdat een werkelijk zakelijk onderscheid tusschen (noodzakelijke) voorwaarde en oorzaak ontbreekt. Wanneer nooit en nergens ruilwaarde ontstaat zonder aanwijsbare nuttigheid, dan wordt deze laatste daarmede als waardebron erkend. Hetzelfde geldt van het arbeidsquantum, indien en voor zoover geen waarde zonder dat quantum zich zou manifesteren. Het is echter bekend, dat de ervaring tal van gevallen aan de hand doet, waarbij het even zeker is, dat ruilwaarde optreedt als dat arbeid niet is aangewend.¹⁾

Overigens ga ik geheel mede met de heldere critiek, die de heer Kuyper uitoefent op Ricardo's waardetheorie, en met groote instemming wijs ik op het in werkelijkheid vernietigend oordeel, dat hij velt naar aanleiding van Ricardo's verschil in verklaring met opzicht tot de waarde der ad libitum te vermeerderen goederen en de zeldzaamheidswaarden. Deze laatste zijn, om met v. Böhm te spreken, bij Ricardo „unbeschäftigte Statisten”. Volkomen juist merkt de geachte schrijver dan ook op, dat het voor de hand (ligt), dat bij beide rubrieken van goederen naar eenzelfde algemeene verklaring moet gezocht

¹⁾ In gelijken geest al Ricardo, Principles, ch. I „On value”: „Adam Smith, who so accurately defined the original source of exchangeable value and who was bound in consistency to maintain, that all things became more or less valuable in proportion as more or less labour was bestowed on their production” enz.

¹⁾ De quaestie „voorwaarde of oorzaak” speelt o.a. ook een rol bij de beoordeeling van het onderhoudsfonds in de rentetheorie. In mijn „Robinson als rentetrekker” stel ik de z.g. voorwaarde van zoo'n fonds gelijk met de „oorzaken” van meer-productie bij het inslaan van omwegen: de tusschenproducten zelve, zie „de Economist” 1922, blz. 98, v.

worden, waarbij men dan voor de ad libitum te vermeerderen goederen naar bijzondere wetten kan zoeken." Ook wijst hij terecht op het verschil in de behandeling, welke bij Ricardo de waarde der *waren* ervaart, vergeleken met de waarde, die in loon, profijt enz. tot uiting komt. Ten slotte kijkt tot comble van verwarring de vraag- en aanbodleer om den hoek van de deur!

Ten einde te komen tot juister beoordeeling van de leemten en tegenstrijdigheden in Ricardo's werk wendt de heer Kuyper zich tot de grenswaardetheorie. Ik mag aannemen, dat deze theorie den lezers van dit blad voldoende bekend is, zoodat ik mij van een uiteenzetting kan onthouden. Objectieve gebruikswaarde of soortnuttigheid constitueert het begrip *goederen*. Met waardeering valt te noteeren, dat reeds in 1902/3, toen vrijwel alle „burgerlijke” economen nog in de Smithiaansche materialistische opvatting gevangen zaten,¹⁾ de heer Kuyper de immaterieele goederen erkende als voor de welvaart van gewicht.²⁾ Geheel te onderschrijven is de daaruit voor het productiebegrip getrokken consequentie: „Men zou dit kunnen definieeren als het tot stand brengen van de voorwaarden van menschenlijke behoeftenbevrediging.” De schrijver vervolgt dan: „Waar de woorden nut en nuttigheid worden gebruikt mogen deze niet in den zin van rationeel nut en rationeele nuttigheid worden opgevat doch als de eigenschap van de eene of andere behoefte, hoe irrationeel en onnuttig (in den gebruikelijken zin van het woord soms ook,) te kunnen bevredigen.” Zoo is het, economie wil niet zedemeesteren. En, naar wij zagen, moet de redeneering zelfs nog verder worden uitgestrekt dan hier de schrijver doet, vermits niet alleen het irrationeele en, van hooger standpunt, wellicht slechte en schadelijke der behoefte aan het goedskarakter van het middel niet in den weg staat, doch zelfs de *ondeugdelijkheid van dat middel* voornoemd karakter niet kan schaden, zoolang maar de *waan* aangaande de deugdelijkheid stand houdt! Daarom kan ik dan ook niet de uitspraak van den schrijver beamen, dat, om subjectieve waarde te verkrijgen objectieve gebruikswaarde (soortnuttigheid in dezen zin) zou zijn vereischt. De eenige waarlijk objectieve factor, die tot subjectieve waarde leidt, is de betrekkelijke zeldzaamheid, waardoor het goed uit de lagere sfeer der subjectieve nuttigheid opklint tot de hoogere der subjectieve waarde. Hoe overigens grachtwater, „in gevallen van abnormale schaarschte” een subjectieve waarde krijgen kan, is moeilijk te begrijpen. Dit zou niet het geval zijn bij schaarschte van normaal drinkwater, doch bij schaarschte van grachtwater, wanneer dus de capaciteit van de gracht in den steek zou laten. Dit geval lijkt mij, van praktisch standpunt, ietwat „exotisch”.

De heer Kuyper plaatst een geïsoleerden mensch tegenover een gegeven goederenvoorraad. Van dien mensch zegt hij, dat deze niet in staat is door arbeid de voorwaarden van zijn behoeftenbevrediging te scheppen. Ik begrijp, wat de geachte schrijver bedoelt, doch hij maakt aldus het geval onnoodig „onnatuurlijk”. Hij zal mij toegeven, met een blik op v. Böhm's onderafdeeling over „Wert und Arbeitsleid”,³⁾ dat de grensnuttheorie de bedoelde onderstelling kan missen. Wanneer de z.g. „disutility” kleiner is dan het positieve grensnut, dan neemt onze kluzenaar den arbeid tot vervanging van een verloren gegaan exemplaar op zich en schat hij elk exemplaar naar de „disutility” van het arbeidsleid. Intusschen bespreekt de heer Kuyper het geval der „disutility” — voor de verwezen-

lijking van welke schattingsmethode de voorwaarden trouwens veel minder vaak vervuld zijn dan men oppervlakkig zou meenen — één blz. verder en dit is te opmerkelijker, omdat v. Böhm eigenlijk pas in zijn 3en druk van 1912 een opzettelijke behandeling van „Wert und Arbeitsleid” in zijn Positive Theorie heeft ingelascht.

Volkomen juist zegt op blz. 157 de schrijver, dat de subjectieve waarde van een voorraad gekend wordt door *samentelling* van de intensiteitscijfers der deelen, dus *niet* door *vermenigvuldiging* van aantal eenheden met grensnut. In een noot zegt hij, bij een voorraad van 10 stuks en een grensnut van 3: „Dus niet 10×3 , zooals een geestige, maar onwetende grappenmaker in „die neue Zeit” (Jaargang 20, Bd. 2, blz. 810) meent.” Hetzelfde zou de heer Kuyper echter van Friedrich von Wieser moeten getuigen, die reeds in 1889 deze fout heeft begaan.¹⁾

De heer Kuyper gaat aan de hand van eenige schema's over tot de verklaring van het ontstaan van objectieve ruilverhoudingen tusschen de goederen, zooals die zich uit de subjectieve waardeschatting ontwikkelen. Opzettelijk vermijdt hij prijschatting. Zijn cijfers geven slechts nuttigheidsgraden aan. v. Böhm lascht in zijn voorbeelden den geldfactor in. Dit nu acht de heer Kuyper niet geoorloofd (zie noot 2 blz. 159). Wanneer men dien weg inslaat, dient een analyse van de ruilverhouding tusschen geld en andere goederen vooraf te gaan: „Het probleem van de waarde van het geld wordt hier ontdoken”, meent de heer Kuyper. Ik vraag mij af, of hij aldus wel billijk blijft en het geval niet iets te tragisch opvat. Die geldecijfers bij v. Böhm laten zich zonder bezwaar door nuttigheidscijfers vervangen. Het subjectieve nut aan te wijzen, is hun eenig doel. Mag nu niet van het *feit* worden uitgegaan, dat het geld abstracte koopkracht heeft? Ik meen van wel. Het maakt m.i. geen verschil of de koper in spe een bepaald offer in goederenvorm *paraat heeft* dan wel dit offer *zich voorstelt* doordat hij het brengt in het afstaan van geld met voor hem niet minder concreten nutsinhoud. Ook begint v. Böhm met den ruil te onderzoeken tusschen paarden en quanta wijn, doch zijn zucht om „lebenswahr” te zijn, doet hem aan het prijsgoed den geldvorm geven. Ik zie niet in, dat dit ontduiken is. 't Is eenvoudig een hulpmiddel, dat dichter bij de praktijk staat dan nuttigheidscijfers. Even goed zou men kunnen beweren, dat het niet geoorloofd ware in het leerstuk der subjectieve waarde de subjectieve ruilwaarde op te nemen, wijl deze de nog te verklaren objectieve ruilwaarde „fix und fertig” onderstelt. Wanneer maar geen misbruik gemaakt wordt door redeneeringen en gevolgen te verbinden aan hetgeen nog bewezen moet worden, en men zich bewust blijft, dat vooruitgehoopen wordt op hetgeen nog verklaring behoeft, dan is van ontduiken geen sprake. Of ik zeg, een paard te schatten op *f* 300 dan wel op 5 anker wijn, die ik, *gegeven den prijs van dien wijn*, in die *f* 300 opoffer, maakt geen verschil. Wanneer ik dien wijn al heb, mag ik zeker zóó schatten. Waarom mag ik het niet, nu ik dien wijn niet heb, maar hem mij elk oogenblik voor *f* 300 kan aanschaffen? Ik geloof, dat hier de geachte schrijver te formeel is geworden.

Op blz. 163 komt de heer Kuyper terug op de quaestie van

¹⁾ Der naturliche „Werth”, vgl. o.a. blz. 24: „ein Vorrath überhaupt hat einen Werth, der gleichkommenden Producte der Stückanzahl (oder der Anzahl von Theilungen) mit dem jeweiligen Grenznutzen.” Zie de afdoende critiek van v. Böhm, Pos. Theorie II, Exkurs VII blz. 133 v. Een lapsus tref ik aan op blz. 157/158 der Herdrukken. De heer Kuyper zegt daar, dat hoe meer iemand bezit van een goederensoort, des te meerder intens te grensbehoeften zijn, „en des te kleiner wordt dus de subjectieve waarde, die hij aan de reeds bezeten of nog te verkrijgen *hoeveelheid van die goederensoort hecht*”. Bedoeld is natuurlijk de betekenis van één exemplaar uit den voorraad, niet van den voorraad als geheel. Ik wijs op deze onduidelijkheid, omdat verwarring al zooveel onheil heeft gesticht in de economie!

¹⁾ Ook schrijver dezes!

²⁾ Vgl. noot 4, blz. 155. Gelijk bekend, was Say reeds voorgegaan, zonder dat diens meening den invloed van Smith kon verzwakken op dit voor de draagkracht der economie wel uiterst belangrijke punt. En hoe wordt nog in de taal van het dagelijksch leven economisch met stoffelijk vereenzelvigd!

³⁾ Positive Theorie, 4. Aufl. I blz. 224 v. en II blz. 194 v. (Exkurs IX).

het „arbeidsleed”, in verband met de reproduceerbaarheid van vele goederen. Ik lees hier o.a.: „Naast den goederenvoorraad, waarover een persoon beschikt, is nu van beteekenis de goederenvoorraad, die door arbeid verkregen kan worden. De productie wordt zoover voortgezet, dat de welvaartsvermeerdering, die het product (hetzij voor eigen gebruik, hetzij in verband met den ruil) brengt, nog juist het arbeidsoffer overtreft. De intensiteitcijfers in verband met de arbeidsoffers vormen nu (in tegenstelling met de schema's op bl. 161 en 162) geen afdalende, maar een opklimmende reeks, voor zoover namelijk opvolgende arbeidsquanta met meerderen onlust gepaard gaan. — Het blijkt hier dus” — aldus vervolgt de schrijver — „dat, zoodra de productie van de goederen bij de afleiding van de ruilwaarde in aanmerking genomen wordt, de behoeften en de voorraadsverhoudingen ook ten opzichte van de productiegoederen van beteekenis zijn voor de ruilwaarde van het betreffende finaal goed.” In een noot merkt de heer Kuyper dan nog op: „Von Böhm—Bawerks stelling, dat de productiegoederen hun ruilwaarde ontleenen aan de te verwachten ruilwaarde van het finaal goed, is dus eenzijdig. Natuurlijk heeft een productief goed slechts ruilwaarde in zooverre het van beteekenis is voor de consumptie. Maar de grootte van die ruilwaarde zoowel als die van het betreffende finaal goed hangt mede af van behoeften en voorraadsverhoudingen ten opzichte van de productiegoederen. Bij den arbeid zijn dat de behoeften om de arbeidsoffers niet te brengen en de hoeveelheden arbeid, die er ge-presteerd kunnen worden.”

Ik acht dit punt van het allergrootste belang, omdat hier beslist wordt over de al of niet geldigheid van de „kostentheorie”. Hebben de kosten originaire op primaire beteekenis voor de waarde der dingen? *Beheerschen* zij mede de waarde der eindgoederen? Of is hun waarde bloot afgeleid uit die van het „grensproduct”? Bij deze vragen ligt ten slotte heel de beslissing in den strijd om de waardeverklaring. En daarom moet ik er hier wel iets dieper intreden. De redeneering is blijkbaar deze: dat ik een voorraad, door productie, heb van b.v. 8 exemplaren in plaats van 10, is een gevolg eenerzijds van mijn behoefteschaal met betrekking tot het goed in quaestie, anderzijds van mijn disutility-schaal. Het 8e exemplaar geeft dan juist nog cenige nutrendement, het 9e loont de moeite niet meer, daar het of balans maakt of zelfs een nutsdeficit zou opleveren. En zoo werken dus de „kosten”, belichaamd in arbeidsleed, originair, d.i. gelijkwaardig met de behoefteschaal, mee tot het ontstaan van een concreet grensnut en op de bekende wijze dus ook tot de vorming van objectieve ruilwaarde en prijs. Men voelt dadelijk het gewicht van deze redeneering. Wij hebben hier den „springenden Punkt.”

Wij moeten van het standpunt der subjectieve waarde, waartoe en utility en disutility zijn te rekenen, ons allereerst afvragen: hoe staat het met de schaal van het afnemend nut en hoe is het gesteld met de schaal van het toenemend arbeidsleed bij hetzelfde economische subject? De curven van „lust” en „onlust” snijden elkaar op zeker punt, dat de grens beduidt van de behoeftedekking door productie. Het aldus gevonden grensnut geeft, dit is in confesso, de waarde van een eenheid van het finaal goed. Langs den weg van toenemenden onlust zijn echter productiegoederen ontstaan, die hun eenige ontstaansreden danken aan het van het finaal goed verwachte nut. Ook dit is, blijkens noot 2 van blz. 163 tusschen den heer Kuyper en mij in confesso. Vraag: wat bepaalt de subjectieve behoefte aan productiegoederen? Daar deze alleen in aanmerking komen als instrument van behoeftebevrediging in en door het finaal goed, geldt de behoefteschaal van dit laatste ook voor de eerste. Vraag verder: wat bepaalt de voorraadsverhoudingen ten opzichte van de productiegoederen? Daar deze er alleen zijn ter-

wille van het bepaalde finaal goed, geldt de disutility-schaal van dit laatste ook voor de eerste, beter: de productiegoederen zijn de verstoffelijke disutility, welke met de utility van het finaal goed wordt vergeleken. Kort gezegd: waar de bestaansreden der productiegoederen voor 100% een afgeleide is, daar kan ook hun subjectieve — en hun ruilwaarde evenzeer alleen een voor 100% afgeleide zijn. Wie de behoeften en voorraadsverhoudingen van de eindproducten noemt, noemt daarmee de behoeften en voorraadsverhoudingen van de „tussenproducten”. Het be-toog, te vinden op blz. 312 v. van de Positive Theorie, waar v. Böhm het „Kostengesetz” tot „an seine Wurzel verfolgt”, heeft m.i. de heer Kuyper niet weerlegd. Hoe komt ijzer aan zijn waarde, anders gezegd: welke factoren vestigen een bepaalde behoefteschaal en een bepaalde voorraadsverhouding? „Es ist ganz richtig” — lees ik bij v. Böhm — die Eisenvorräte sind keine fixe Grösse, sondern die veränderliche Frucht der nach Willkür sowohl der Ausdehnung als der Einschränkung fähigen Eisenproduktion. Zur Eisenproduktion braucht man Bergwerke, und — um es kurz zu machen — unmittelbare und mittelbare Arbeit. Die Eisenbergwerke sind eine gegebene Grösse, und keiner anderen Widmung als zur Eisenproduktion fähig. Dagegen ist zwar die der Volkswirtschaft im Ganzen zur Verfügung stehende Arbeitsmenge eine durch den jeweiligen Stand der Bevölkerung bedingte und gegebene Grösse, nicht aber auch die gerade der Eisenproduktion zugewandte Arbeit. Die Arbeit ist ja eine gar vielseitig verwendbare Produktivkraft, und um sie konkurrieren sämtliche im Lande überhaupt betriebenen Produktionszweige. Wer entscheidet nun, wie viele von den disponibelen originären Produktivkräften der Volkswirtschaft, Arbeit und Bodennutzungen, gerade der Eisenproduktion zugewendet werden, und wer entscheidet über den Wert und Preis der Einheit dieser Produktivkraft?” En het antwoord luidt: „Auch die originären Produktivkräfte der Nation drängen sich der Reihe nach in die lohnendsten Verwendungen und empfangen von der letzten derselben ihren Wert und Preis. Sie haben so wenig und vielleicht noch weniger als irgend ein anderes Gut einen *a priori* festgestehenden Wert, sondern sie empfangen ihn erst von den Verwendungsgelegenheiten”. Dan volgt de bekende vergelijking van de productie als een reus-achtige pompinstallatie. Neem nu eens het geval van een niet-productieverwant eindgoed, dat dus uit een of meer productiegoederen voortkomt, die geen ander gebruik toelaten. Ik kies dit eenvoudigste geval, omdat de z.g. productieverwantschap een complicatie is, die niets te maken heeft met de vraag, of de „kosten” *primair* waarde-ontleenen of waarde-mededeelen. De dekking houdt b.v. halt bij het 8e exemplaar met een nut van 3, hier ligt de grens, die wij nutsbalans kunnen noemen. Er worden dus niet meer productiegoederen gemaakt, dan noodig zijn om een voorraad van 8 exemplaren in stand te houden. Elk productiefgoed (of groep, als er meer noodig zijn voor één finaal-exemplaar) is dus 3 waard, omdat 3 het afhankelijke nut is. Wanneer zal nu de waarde van het productiefgoed zich wijzigen, rijzen of dalen? Wanneer de behoefte aan het eindgoed toe- of afneemt. Het grensnut wordt b.v. 4; dan zal voortaan 4 het van de beschikking over een productiefgoed afhankelijk nut zijn. De nutsbalans is verschoven, want een disutility, die gecompenseerd werd bij utility 3, vindt bij 4 een marge. Het wordt voordeelig de productie uit te zetten tot 9 exemplaren. Stel dat het grensnut nu $3\frac{1}{2}$ wordt, zoodat de gestegen disutility andermaal in evenwicht komt, is dan die nieuwe grenswaarde (mede) door de kosten gedetermineerd? Let ik op het uitgangspunt, dan zeg ik neen! Eerst werd de behoefteschaal van het finaal goed gewijzigd, daardoor nam de „vraag” naar het productiefgoed toe, daardoor kreeg dit een hogere waarde en kwam het evenwicht tot stand op een punt tussehen het oude grensnut en

het nieuwe, dat zich niet kon handhaven. Zoo blijkt ook nu weer het secundaire karakter van de kostenwet. Was er geen verandering gekomen in de verhouding van voorraad en behoefte bij het *finaalgoed*, zoo zou het productiefgoed „nach wie vor” bij het peil van nut 3 hebben volhard. Omstandigheden aan den kant van het productiefgoed kunnen zelfstandig niets veranderen, natuurlijk *ceteris paribus* geredeneerd. Wij kunnen niet aannemen verandering in aanbod of vraag t.a.v. de productiefactoren, los van het *finaalgoed*. Zou b.v. de productie toenemen, dan werd het stijgend arbeidsleed steeds minder gehonoreerd in het afnemend grensnut van het eindproduct en zou zij afnemen, dan zou omgekeerd een bereikbaar netto rendement worden prijsgegeven. Er heeft dus aanpassing plaats van de „kosten” aan de waarde en niet omgekeerd. Overigens geeft de secundaire invloed van disutility bij de waardeschatting geen enkelen steun aan de oppositie tegen de grensnuttheorie, daar hij geheel binnen haar kader past. En bovendien zijn de feitelijke praemissen, die deze wijze van schatting mogelijk maken, slechts „in einer recht kleinen Minorität von Fällen gegeben.”¹⁾ De gelegenheid, om door aanvullenden arbeid in een opgetreden leemte in een voorraad te voorzien, is normaliter niet aanwezig, zoodat doorgaans de mogelijkheid eener keus — berusten in het verlies of aanvullen door surplusarbeid — ontbreekt.

De arbeidskracht wordt nimmer om *haarzelfswil* gevraagd. Van het standpunt der maatschappelijke behoeftebevrediging is de arbeid zuiver „productiefgoed”, nimmer doel. Zelfs de nutspreestaties van dienstboden, kellners e.d., die het dichtst staan bij onmiddellijk verbruik, zijn nog te splitsen in de handeling zelve en haar nuttig effect. Hoe ver verwijderd de productiefgoederen zijn van de functie van werkelijke waardefactoren, toont onze tijd wel zeer duidelijk: de loonen moeten zich, op straffe van steeds toenemende werkloosheid, aanpassen aan de zoo sterk gedaalde koopkracht van hen, die te zamen de vraag naar *finaalgoederen* samenstellen. In laatste instantie loopt m.i. elke opvatting, die aan de productiefactoren of productiefgoederen waardegevende — en dan natuurlijk originele — kracht toekent, hierop vast, dat een geliefdheid om hunzelfs wil onmogelijk kan worden aangetoond. En om waarde te kunnen *geven*, moet men toch waarde *hebben*, zoo goed als b.v. een bron alleen water kan *geven*, wanneer zij water *heeft*!

Trouwens, op blz. 165 komt de heer Kuyper wel zoo ongeveer in het schuifje der „moderne” opvatting inzake waarde en kosten. Ik lees toch met instemming o.a. het volgende: „Produceeren arbeiders geen *finaalgoederen* maar *tusschenproducten*, dan geschiedt de bepaling van het arbeidsinkomen hierbij op geheel analoge wijze als wanneer zij *finaalgoederen* produceeren. De vraag naar *tusschenproducten* wordt dan gedaan door producenten, die de *tusschenproducten* tot *finaalgoederen* verwerken. Deze producenten baseeren hun waardeschattingen op de te verwachten ruilwaarde van het *finaal goed*.” Mij dunkt, hier wordt wel duidelijk gezegd, in welke richting de „aanpassing” zich beweegt.

Vervolgens brengt de heer Kuyper het optreden van ruilmiddelen, van geld ter sprake. Hij begint met een definitie van geld, een gevaarlijk experiment! Maar hij brengt het er uitnemend af: „Onder geld wordt hier verstaan ieder goed, dat algemeen ter vergemakkelijking van den ruil wordt gebruikt. Ook vallen er dus onder de zoogenaamde *geldsurrogaten*”. Geheel dezelfde gedachte kan men een kleine 20 jaar later aantreffen in het proefschrift van een onzer beste geldtheoretici, Mr. Dr. G. M. Verrijn Stuart,²⁾ die, het goeds karakter van het geld vooropstellende, tot deze begripsbepaling komt: „geld is

te omschrijven als het geheel van die goederen, welke door de aan het ruilverkeer deelnemende individuen worden gebezigd als middel tot het vergemakkelijken van dien ruil.” En evenals de heer Kuyper verwerpt prof. Verrijn Stuart Jr. een afzonderlijk begrip van „*geldsurrogaten*”, op grond dat „niet de normale bestemming, maar de functie in elk concreet geval beslissend is voor de vraag, of een goed geld is of niet.” Inderdaad werkt ook het incidenteele of gelegenheidsgeld mede aan de constitueering van het algemeene prijzenpeil. Overigens is niet te verwachten, dat het probleem van de directe gebruikswaarde van het geld in de *Herdrukken* een oplossing zou hebben gevonden. Ook nu nog is lang niet het laatste woord over deze kernvraag gesproken. Waar de heer Kuyper zijn criteria legt, die hem in staat stellen, van een niet — dan wel oververzadigd zijn van het ruilverkeer met geld te spreken, blijft ook onopgehelderd. Hier moet het begrip der waardevastheid den toetssteen geven. Wordt aan den eisch van waardevastheid voldaan, dan is er nooit te veel of te weinig ruilmiddel. Hoe aan dien eisch — bij benadering — is te voldoen, is natuurlijk een andere kwestie, en een zeer belangrijke. Bedoelt de heer Kuyper hetzelfde als ik, waar ik het criterium der waardevastheid stel en hij zich uitlaat in de woorden: „Er zal evenwicht zijn, wanneer de ruilwaarde van het geld en zijn omloopssnelheid overeenkomen met de ruilwaarde en de verkeersfrequentie van de andere goederen? Doet deze uitspraak, althans voor het tweede lid der vergelijking, niet sterk denken aan Irving Fisher's „equation of exchange” $M V + M' V' = P T$?

De schrijver gaat nu over tot het optreden van den ondernemer, die al dan niet met opgenomen kapitaal werkt. Zoo komt hij vanzelf tot een bespreking van de kapitaalrente. Juist is zijn opmerking, dat de relatieve zeldzaamheid van het aangeboden kapitaal de verdwijning van kapitaalrente belet. Daarmede gehoorzaamt het kapitaal aan de algemeene waardewet. Wat nu het ontstaan der rente betreft, plaats de heer Kuyper niet dadelijk de oorzaken op den voorgrond, die, leiden tot hooger waarde van tegenwoordig dan van toekomstig goed. De rente komt volgens hem ook door subjectieve waardeschattingen tot stand, en hij zegt in dit verband, dat deze zich baseeren op de omhoudingsoffers, op de verwachte productievermeerdering door het kapitaalgebruik, op vermoedelijke prijzen, die de consumenten willen betalen, den stand der arbeidsloonen, de uitgaven voor amortisatie van het kapitaal, enz. Ik mis hier, als uitgangspunt, toch wel sterk een bespreking van het subjectieve waardeagio van bonum praesens of bonum futurum, als grondslag voor het objectieve ruilwaardeagio, dat niet rente *veroorzaakt*, doch rente *is*. Het *verschijnsel* der rente is een agio, het kan niet worden ontkend. Wanneer, om den gemakkelijken geldvorm nu maar te nemen als *pars pro toto*, *f* 100 nu geruild kunnen worden b.v. tegen *f* 105 over een jaar, dan is dit renteverschijnsel identiek met het agio van tegenwoordig goed, want de huidige gulden blijkt dan 5% meer waard te zijn dan de gulden over een jaar. De agiotheorie onderscheidt zich wel bezien niet van de andere rentetheorieën in de omschrijving van het renteverschijnsel als een agio, maar zij verdient alleen haar naam — tegenover de andere renteverklaringen — door de wijze waarop zij het agio = de rente analyseert, d.i. causaal doet begrijpen. Rente is er dus niet, omdat huidig goed meer waard is dan toekomstig: dit ware een banale tautologie. Alles komt aan op de verklaring, waarom de schattingen zóó uitvallen, dat een agio de objectieve resultante is, die de werkelijkheid van allen dag ons te zien geeft. Ik denk, dat, wanneer v. Böhm van blz. 169 der *Herdrukken* had kunnen kennismaken, hij den heer Kuyper onder de celectici zou hebben gerangschikt. Vooral de 2e noot op deze blz. geeft daartoe het recht: daar zegt de geachte schrijver „De hier gevolgde behandeling van de

¹⁾ v. Böhm, Pos. Theorie, II, blz. 196.

²⁾ Inleiding tot de leer der waardevastheid van het geld.

kapitaalrente komt in hoofdzaak overeen met de „Nutzungs-theorie van Carl Menger, die m.i. in wezen niet van de productiviteitstheorie en van v. Böhm—Bawerks agiotheorie verschilt”. Hoe de heer Kuyper dat zeggen kan, is mij kortweg een raadsel, waar hij toch blijkbaar van v. Böhm's hoofdwerk zulk een grondige studie heeft gemaakt. Ik kan op de fijne quaesties en distincties hier niet verder ingaan, en wil er alleen op wijzen, dat de Nutzungstheorien laboreeren aan de onmogelijkheid van aan te toonen, *naast het kapitaal zelf*, een *apart gebruik* van kapitaal als grondslag voor de rentevergoeding of het rentegenot,¹⁾ terwijl de „crux” der productiviteitstheorieën bestaat in de moeilijkheid van het bewijs van een waardemarge tusschen de meer-opbrengst dank zij de medewerking van kapitaal en de slijtage van dit laatste. De — al dan niet — geslaagde poging der agiotheorie om deze klippen te vermijden, doet haar zeer zeker principieel verschillen van de productiviteits- en „Nutzungstheorien”, welke de heer Kuyper „in wezen” daaraan gelijk acht. Ook zal het duidelijk zijn, na het voorgaande, dat ik geen wetenschappelijke waarde kan toekennen aan deze zinsnede op genoemde pagina: „Met het oog op het gebruik van vele goederen als kapitaal en de mogelijkheid om zoodanig een opgeld te verkrijgen, wordt aan tegenwoordige goederen een hogere ruilwaarde toegekend dan aan toekomstige goederen van gelijke soort en hoedanigheid.” Hierin toch ligt geenerlei verklaring. De mogelijkheid een opgeld te verkrijgen — het toekennen van een hogere ruilwaarde! Deze uitspraak bevat een tautologie, mist dus bewijskracht. Wel zou een verklaring, maar dan toch een zeer vage, gelegen kunnen zijn in de woorden „met het oog op het gebruik van vele goederen als kapitaal”, doch dan geef ik de voorkeur aan de uitgewerkte en zeer klemmende bewijsvoering, welke v. Böhm levert bij de bespreking van den „II. Hauptfall, der Kapitalgewinn der Unternehmer”, waar hij aanvoert, dat de voorraad- en behoefteverhoudingen t.a.v. de „genussreifen Gegenwartsgüter” steeds zoodanig zijn „dass das Angebot an Gegenwartsgütern durch die Nachfrage numerisch überboten werden muss.” Het zou mij hier te ver voeren, dat betoog over te nemen, alleen wijs ik nog op de volgende passage: „Das Angebot ist nämlich auch in der reichsten Nation begrenzt durch den augenblicklichen Stand des Volksvermögens. Die Nachfrage dagegen ist eine praktisch grenzenlose: sie geht mindestens so weit, als durch Verlängerung des Produktionsprozesses sich das Produktionsertragnis noch steigern lässt; und diese Grenze liegt auch bei der reichsten Nation noch weit jenseits des augenblicklichen Besitzstandes.” In deze omstandigheid ligt de volstrekte onvermijdelijkheid der kapitaalrente als ruilwaardeagio.

H. W. C. BORDEWIJK

(Wordt vervolgd)

¹⁾ Op blz. 169 heeft de heer Kuyper het over het koopen van de beschikking over een geldsom tegen belofte van restitutie + opgeld. Hierin schuilt de „Nutzung”, want tegenover de geldsom staat de restitutie van de geldsom en tegenover de beschikking staat dan de rente, die echter in dit systeem geen echt „opgeld” is. Wanneer echter b.v. voor een jaar de beschikking wordt afgestaan, dan wordt in en door dien afstand een stuk van het kapitaalgoed zelf vervreemd, dat immers de som is van alle „Nutzungen” die het geven kan. Er is geen aparte beschikking los van het goed zelf. Prof. Dr. N. J. Polak, in zijn proefschrift over „Eenige grondslagen voor de financiering der onderneming”, blz. 21 gaat zoo ver de individuele beschikkingsmacht over kapitaalgoederen te bezigen als begripsbepaling van „het” kapitaal. Vgl. mijn critiek in „Rechtsgeleerd Magazijn”, 41. jaargang, vooral blz. 277 v.

KOSTENSPLITSING

Als iedere jonge wetenschap maakt de bedrijfshuishoudkunde een fase van gisting door, die zich uit in het streven naar nieuwe denkbeelden en systematiseringen. Een voorbeeld hiervan vonden wij in „Accountancy” van Januari 1923 in een artikel van den Heer *James Polak*, die daarin tot de volgende kostengroepering komt bij industriele bedrijven.

1. Absoluut directe kosten, welke in de onderneming uitzondering zijn;
2. kwantitatief direct bepaalbare kosten, om te rekenen tegen indirect bepaalden prijs
 - a. waarbij inderdaad practisch de hoeveelheid direct bepaald wordt;
 - b. waarbij door schatting hetzelfde doel wordt benaderd;
3. absoluut indirecte kosten.

Wij meenen op enkele punten bij deze kostensplitsing te moeten verschillen met onzen collega en daar deze rubriek de gelegenheid laat uitvoerig dergelijke kwesties te bespreken, veroorlooven wij ons eenigermate omstandig op het kostensplitsing-probleem in te gaan.

Ten onzent is het schema van *Simon*¹⁾ vrijwel algemeen aangenomen en algemeen goed gevonden. Hoewel *Simon's* werk groote waardeering verdient, schijnt het ons toe dat het niet aan het verwijt kan ontkomen, het kostprijsvraagstuk bijna uitsluitend technisch te bezien en te weinig gevoel te toonen voor de bedrijfshuishoudkundige vragen, waarin de technische kwesties het gevolg zijn en die den kostprijs in het centrum van alle beschouwingen ten aanzien van het bedrijf brengt.

Het schema van *Simon* veronderstelt achtend, meenen wij dat *Simon* op eenige punten niet juist is, en verwacht:

- a. een bedrijfshuishoudkundig probleem dat door een splitsing der kosten in constante en variabele wordt omlijnd en zich bij ieder productieproces voordoet (massa- en stukproductie) en
- b. een administratief hulpmiddel ter registratie van het kostendekkingsprobleem in de naalcultie bij stukproductie betreffende de dekking van de totale kosten in de totale opbrengst van het product en bij benadering het aandeel van ieder product op zichzelf.

Aan den aanvang van een productieperiode zal voor den ondernemer zich steeds het onder a. genoemde probleem voordoen. Hij heeft te bezien welke constante kosten bij de door hem geprojecteerde of geraamde capaciteit zullen gedekt moeten worden en hoe bij gegeven bezetting de variabele kosten zich zullen ontwikkelen; hij zal zich *niet* afvragen: hoe is de positie der directe en indirecte kosten.

Hieruit volgt dat de splitsing in constante en variabele kosten een het geheele aanstaande productieproces omvattend vraagstuk inhoudt, ter welks controleering omtrent de door den leider genomen besluiten, administratieven steun noodig is;

Wat dus ook de aard van een productieproces zij.

Wij kunnen ons dus volkomen met den gedachtengang van den Heer *James Polak* vereenigen als hij zegt: (pag. 10)

In strijd met de gewone opstelling

Directe kosten	}	grondstoffen
		loon

Indirecte kosten

¹⁾ Wij spreken uitsluitend over den Ien druk en niet over de ge-vandaliseerde volgende drukken.